

Sanja Nikčević, Zagreb

IVAN KUŠAN, ČARUGA ILI "PUČKI IGROKAZ S PUCANJEM"

PREMIJERE

RAZGOVOR

PORTRET

FESTIVALI

MEDJI

VOX

HISTRIONIS

MEDUNARODNA

SCENA

AKTUALNOSTI

TEORIJA

FOAJE

MI U SVJETU

NOVE KNJIGE

DRAMA

Kada sam povodom nedavne Komedijine premijere ponovo pročitala *Čarugu* ili "raspjevani pučki igrokaz s pucanjem i umorstvom" kojeg je Ivan Kušan napisao 1976., iznenadilo me je koliko je to djelo, iako staro gotovo trideset godina, uz sav svoj komički naboj zapravo snažna satira, gotovo subverzivna slika našeg današnjeg društva. A još me više iznenadilo koliko i kako je ta oštrica uglavnom zanemarivana (u igranju) ili prešućivana i nijekana (u recepciji) od praižvedbe do danas.

Sam je Kušan bio svjestan da piše tekst u nekoliko slojeva i to *ne za jednu nego za više publika*¹ i, doista, *Čaruga* ima četiri važna sloja. Prvi je komediografski u najboljem smislu te riječi, koji *Čarugu* smješta u sam vrh suvremenih hrvatskih komediografskih ostvarenja. Drugi je autentičnost prostora (Slavonija) i vremena (dvadesete godine dvadesetoga stoljeća) kao odlično pogodan kronotop, reklo bi se teorijskim jezikom. Treći je poigravanje literaturom – postmoderna citatnost, opet bi se reklo teorijskim jezikom. Četvrti je izrazita politička satira koja djelo vodi do ruba subverzivnosti u "političku farsu" u kojoj su se sedamdesetih skrivali kritički odjeci stvarnosti, rekao bi Z. Mrkonjić.²

Kako nastaje predstava ili narudžba za majstora

Nakon "nezgode" sa *Svrhom od slobode* na Dubrovačkim ljetnim igrama 1971., kada je predstava doživjela uspjeh, ali svojim komentarima na hrvatsku povijest i hrvatske odnose s bliskim nam susjedima izaz-

vala oštre političke reakcije, Kušanu su neko vrijeme bila otvorena samo manja ili dječja kazališta.

Teatar u gostima, kao izvaninstitucionalno kazalište, naručilo je od Kušana komediju jer se njegov komediografski talent već i te kako vidio u dosadašnjim radovima (roman *Toranj*, drama *Svrha od slobode*) u kojima je osim politike uvijek bilo i erotskih žudnji i smijeha. A djela su mu, bilo za "mladež ili starež", kako to Kušan kaže, lako nalazila svoj put do publike.

Ne samo po narudžbi nego je Kušan, u stilu elizabetinskih majstora, *Čarugu* napisao po predlošku. Tomislav Radić režirao je u DK "Gavella" *Ardena od Fevershama*, prvu englesku "kućnu tragediju", priču o ženi koja zbog ljubavnika naručuje ubojstvo bogatog muža. Upozorio je Kušana na taj komad govoreći da bi bilo dobro napraviti domaću verziju. *Shvatio sam da je to šansa za mog Čarugu*³, reći će Kušan za junaka koji ga je dugo opsjedao.

Zanimljivo da je Kušan mislio na Slavonca Fabijana Šovagovića kao naslovnog junaka, ali je Relja Bašić zaključio kako je krajnji red da nakon tri godine vođenja kazališta i on dobije glavnu ulogu. I to baš ovu. Tako je *Čaruga* promijenio utjelovljenje i izgled. Budući da Relja Bašić nije mogao igrati "pravog" slavonskog harambašu, nastao je smotani kicoš koji je zapravo lažni junak pomiješanih akcenata. Naravno da je onda Šovagović dobio ulogu seljaka Zeljića i govorio jezikom svojega sela Ladimirevaca.

Čaruga je potvrdio kako i danas vrijedi staro pravilo da ograničenja i umjetničko djelo funkcioniraju kao

vjetar i vatra – malu vatru vjetar gasi, a veliku raspiruje. Narudžba, predložak i zadani glumac bila su samo ograničenja koja su raspirila vatru talenta majstora. Ograničenja inspiriraju veliki talent, malom ni sloboda ne pomaže.

Čaruga u kazalištu ili austrougarska Luda gljiva

Čaruga je prouzveden u Teatru u gostima u režiji Tomislava Radića u listopadu 1976. godine kao:

*Teška ali vjerodostojna tragedija
gospodina Juraja Ardonjaka iz Feričanaca
u Slavoniji*

*koji je umoren u neobičnim okolnostima
poradi ljubavi nevjerne mu i bludne supruge
što ju je osjećala prema mjerniku Borisu Možboltu
te posredno unajmila*

*lupeškog harambašu Jovu Stanisavljevića
zvanoga ČARUGA
da ga ukine sa života*

*i u kojoj se vidi neizmijerna zloća dotične
i mnogih drugih,*

*sljepilo pohlepe, pohote i ostalih poroka
kao i sramotan kraj
gotovo svih zlikovaca.*

Predstava nosi podnaslov: "Raspjevani pučki igrokaz s pucanjem i umorstvom. Događa se 1923., u kasnu jesen."⁴ Ovaj neuobičajeno veliki naslov (po uzoru na *Ardena od Fevershama*) skraćen je za lakšu uporabu u *Čaruga*, naslov po kojem je komad ostao poznat. Igrali su Relja Bašić kao Čaruga, Fabijan Šovagović kao Zeljić, Franjo Majetić i Ana Karić kao braćni par Ardonjak, Vanja Drach kao Frankić, Ivo Serdar kao Možbolt, Vera Zima kao Tonka i Pero Juričić i Stjepan Bahert kao žandari.

Nakon te prouzvedbe igran je u Hrvatskoj i inozemstvu, ali je prošlo više od deset godina do druge izvedbe. Jedan od razloga može biti u velikom uspjehu prve izvedbe s kojom se nitko nije želio natjecati, ali činjenica da se zanimanje ponovo probudilo za tu komediju baš krajem osamdesetih (i kod nas i u Europi) ukazuje na drugi zaključak. Kraj osamdesetih vrijeme je najava velikih promjena u zemlji i čitavoj Europi pa mi se čini da je uzrok interesa za taj komad u činjenici da su društvene okolnosti koje su nam dolazile (i koje smo kasnije živjeli) u *Čarugi* našle paralele i odjeke.

U Hrvatskoj je to zanimanje rezultiralo sa šest izvedbi od 1988. do 2003. Radovan Marčić pokrenuo je lavinu režirajući *Čarugu* u osječkom HNK-u 1988. kao "blefiranje života"⁵ s Damirom Lončarom u naslovnoj ulozi, te Velimirom Čokljatom i Vlastom Ramljak kao Ardonjakovima, a već 1990. uslijedile su dvije izvedbe. Robert Raponja režirao ga je u virovitičkom kazalištu (Antun Vrbenski kao Čaruga, Mijo Pavelko kao Ardonjak, a Biserka Vrbenski kao Ankica), a Joško Juvančić u zagrebačkom Kerempuhu, pokušavajući istaknuti i satirični sloj predstave. U Kerempuhu *Čarugu* je igrao Željko Königsknecht, uz Ivana Lovričeka i Elizabetu Kukić kao Ardonjakove. Stjepan Filaković režirao je 1994. koprodukciju Hrvatskog kazališta u Peču i Hrvatskog narodnog kazališta u Varaždinu sa Slavkom Brankovom kao Čarugom te Đimijem Jurčecom i Senkom Bulić kao Ardonjakovima. Upravo je na *Čarugi* 1999. diplomirala glumačka klasa na Akademiji dramske umjetnosti pod vodstvom Joška Juvančića (Rakan Rushaidat kao Čaruga, a Janko Rakoš i Anita Matic kao Ardonjakovi), a ispit je dobio i pravu scenu za izvođenje u sklopu programa "Komedije". Na posljetku, Damir Lončar režirao je najnoviju izvedbu u "Komediji" 2003. godine, u kojoj je sam ponovo glumio Čarugu, a Ivica Zadro i Mila Elegović Balić braćni par

I. Kušan, *Čaruga*, Komedija 2003.

Ardonjak. Osnovna režijska koncepcija ovoga puta bila je "samo" poštivanje originalnog teksta jer prema miš-

ljenju Lončara u ulozi redatelja *Čarugi ne treba nametati nikakva posebna čitanja*⁶.

Taj je komad bio popularan i izvan zemlje i to u zemljama bivše Austro-Ugarske koje su prepoznavale i društvo i karaktere, naročito u Mađarskoj, i ne samo zbog mađarskih imena koja se u komadu spominju. Zanimanje za djelo probudilo se i izvan Hrvatske krajem osamdesetih najavljujući promjene koje dolaze s tranzicijskim društvom i novim idejama. U Budimpešti je najuglednije mađarsko kazalište Jozsefa Katona postavilo *Čarugu* 1986., a iako ga je Jan Janković preveo i objavio u Slovačkoj već 1984., tek 1987. igran je u Zvolenu.

Ako je igranje krajem osamdesetih bio nagovještaj tranzicijskih problema, mađarske izvedbe krajem devedesetih dvadesetog i u dvadeset prvom stoljeću (1999. u mađarskom kazalištu u Pečuhu, 2000. u Kapošvaru, 2001. u Segedinu, a 2003. u Nyiregyhazu) bile su – njihov komentar. Mađarska je očito ovaj tekst razumjela, a igran je u prijevodu poznatog mađarskog pisca Gyorgyja Spire, u kojem je *Čaruga* postao *Galocza* ili “luda gljiva”.

Kušan je napisao i scenarij za film *Čaruga* (režija Rajko Grlić, a sam Kušan glumio je *Čarugin* šofera) koji je premijerno prikazan 1991., kada je i objavljena knjiga nastala prema filmu *Čaruga pamti – dnevnik jednog harambaše*. Film se potpuno udaljio od dramske verzije *Čaruge* kao “kratkovidnog šepRTLje”, pokušavajući se približiti izvornom harambaši i raspraviti neke tadašnje političke ideje. Kako se udaljio od lika tako se udaljio i od uspješnosti komedije.

Recepcija publike ili imate li još koju kartu

Čaruga Teatra u gostima bio je fenomen hrvatskog kazališta sedamdesetih po zanimanju publike za tu predstavu. Publika ju je toliko voljela da bi karte planule čim bi ih stavili u prodaju (umjesto da se lijepo dijele preko predstavnika za kulturu po radnim organizacijama), u prvoj sezoni nisu imali dovoljno termina da zadovolje potrebu, uvijek su igrali pred prepunim gledalištem, često su dodavali predstave na već dogovorenom gostovanju. *Čaruga* je bio vjerojatno najpopularnija predstava Teatra u gostima,⁷ reći će Igor Mrduljaš pišući kratku povijest Teatra u gostima 1986. godine; odigrali su 220 predstava u tri sezone što je bio (i ostao) svojevrsan i hrvatski rekord.

Zanimanje publike predstavu je pratilo od samog početka (na nevideno), kako će posvjedočiti Dalibor Foretić u inače negativnoj kritici: *I zaista, prizvuk senzacije koji ovu predstavu prati od samih njenih priprema, učinio ju je u samom početku njenog pohoda udarnom: za tri predstave u Slavonskom Brodu (...) karte su planule čim su stavljene u prodaju, tako je bilo i prije toga u Varaždinu, a čini se da će se nastaviti i u Dramskom kazalištu Gavella (...)*⁸ Gostovanje na Sterijinu pozorju (travanj 1977.), gdje su odigrali četiri predstave, izazvalo je pravu opsadu publike: *Kao i u mnogim mjestima gdje su do sada gostovali predstava je i u Novom Sadu pobudila izuzetan interes. Dvorana je bila toliko puna, da je stotinjak gledalaca gledalo predstavu na nogama. I kao i u dosadašnjim izvedbama, i ova je predstava bila “osuđena” na izuzetno topao prijem. A o interesu za nju svjedoči podatak da će Teatar u gostima u Novom Sadu dati još četiri predstave, čime će zaokružiti svoje uspješno gostovanje u mnogim vođanskim mjestima u proteklih desetak dana.*⁹

Iz dnevnika koji je Fabijan Šovagović pisao za “Vikend” vidljivo je da su na jugoslavenskoj turneji od 19. 9. do 2. 10. 1977. u sklopu koje su nastupili i na BITEF-u igrali uvijek pred prepunim dvoranama (od 350 do 550 mjesta), a da se u slučaju više izvedbi u jednom gradu broj publike povećavao preko broja stolaca, kako Šovagović misli, *zbog usmene predaje*¹⁰. Na drugom gostovanju u Osijeku (u drugoj sezoni predstave) dodali su i neplaniranu četvrtu izvedbu, iako su mogli, što se publike tiče, dodati još: *s dvjestotinjak predstava “Čaruga” je sada na vrhuncu pa je pitanje izdržljivosti – do kada će ansambl moći još igrati – jer gledateljstva sumnjam da bi ikada ponestalo (u ovom donjogradskom spontanom primanju bilo je prilično novih lica koje se na kazališnim predstavama nije videlo)*¹¹.

Predstava je bila pozivana na sve jugoslavenske festivale (čak i na BITEF), na Sterijinu pozorju nagrađeni su Relja Bašić i Vanja Drach, a Kušan je dobio nagradu grada Vršca za domaću komediju. Fabijan Šovagović dobio je za ulogu Zeljića Prvomajsku nagradu Udruženja dramskih umjetnika Hrvatske, a predstava je osvojila prvu nagradu na Festivalu komedije u Sarajevu kao i nagradu publike Pljesak Sarajeva na istom festivalu.

Sam je lik saživio sa svojom publikom do te mjere da je bio citiran po kućama. Prema izjavi Nade Šoljan, kad je Antun Šoljan počeo slabije vidjeti ukućani su mu govorili: *Kad bi vi, gazda, stavili naočale.*

Uspjeh s publikom ponovio se i u Mađarskoj jer je kazalište Jozsef Katona igralo *Čarugu* kao svoju uspješnicu preko 150 puta pred rasprodanim gledalištem. Igrala su ga ugledna mađarska kazališta (Jozsef Katona iz Budimpešte i Cisky Gergerly kazalište iz Kapošvara) koja pripadaju u "aristokraciju mađarskih kazališta", kako to sami Mađari tvrde.

Recepcija kritike sedamdesetih ili zabavno, samo to

Kritička je recepcija bila puno hladnija od kazališne. Naročito praiizvedbe. Novinski natpisi o toj predstavi broje više od pedeset jedinica što uključuje i najave, razgovore s glumcima, prikaze i vijesti, jer je predstava očito izazvala medijsko zanimanje. Bilo je to vrijeme velikih rasprava o krizi institucionalnog modela kazališta, a Teatar u gostima uspio se s dotadašnje dvije sezone i tri predstave (*Ševa, Emigranti i Trgovac kišom*) potvrditi kao uspješna repertoarna i organizacijska novost u ponudi hrvatskog kazališnog života. Po prvi se puta u socijalističkoj Jugoslaviji (SFRJ) pokazalo da se može vrlo uspješno stvarati kazalište izvan institucije.

Čaruga je izazvao posebno zanimanje ne samo zbog kazališta u kojem je postavljan i odličnih glumaca koji su igrali u tom kazalištu i uvijek privlačili pažnju, nego su postojali i razlozi vezani uz sam komad. Teatru u gostima zamjeralo se da ne radi domaće tekstove, a sada je domaći tekst ne samo radio nego i naručio, što je također bio presedan u našem suvremenom kazalištu. Zatim se radilo o *Čarugi*, slavonskom harambaši koji je još uvijek živio i u mitskoj svijesti, ali i u sjećanju ljudi jer je prošlo pedesetak godina od njegove smrti. Na kraju, od strašnog harambaše napravljena je komedija po engleskom predlošku istinite krvave tragedije o nevjernoj ženi! Sasvim dovoljno presedana i neobičnosti da zaintrigira javnost. Ali kritike koje su uslijedile nakon premijere ne bi se baš mogle nazvati oduševljenima. Dapače.

Hvaljen je uglavnom model Teatra ili narudžba domaćeg teksta. Nasko Frndić kritiku započinje s: *Dobro je da Teatar u gostima, naše najmobilnije kaza-*

lište, najzad ima na repertoaru jedno domaće djelo, ali odmah nastavlja s pokudom: ali nije dobro što se Ivan Kušan do kraja prilagodio ukusu publike željne površnih zapleta, krimičkih situacija s okusom farse (...) jer je po Frndićevom mišljenju Kušan konstruirao svoj komad *krajnje burleskno. Očito je išao za tim da pruži najširoj kazališnoj publici zabavu i razonodu u duhu koji joj je najbliži. A kritike zaključuje otvorenim pitanjem: Treba li ići za prizemnim ukusima još kazalištu neprivržanih slojeva potencijalne publike, ili oštrijim umjetničkim kriterijima, pravim umjetničkim djelima osvajati njihovu naklonost prema teatru?*¹²

Dalibor Foretić rekao je: *Predstava je u stanju ne ludo, ali pristojno zabaviti, i oni koji budu došli zbog toga otići će zadovoljni. Oni pak koji budu tražili nešto više, teško pak da će doći na svoje. Jer riječ je o jednom dobro urađenom, ali ipak konfekcioniranom kazališnom proizvodu.* Foretić će pokuditi i rad po predlošku smatrajući ga suviše doslovnim i neinventivnim: *Neprirodan je i nedojmljiv način na koji je Kušan gradio svoj tekst: gotovo doslovno preuzimajući dramski kostur izvornika, on ga oblači u krpice znakova koji bi trebali evocirati vrijeme u kojem je Čaruga djelovao (...).* Kada na kraju članka komentira dotadašnji repertoar Teatra u gostima uvrstit će *Čarugu i Trgovca kišom* u nepretencioznu i zabavnu liniju koju resi komercijalizam visokog sjaja ali on, naravno, pledira za drugu liniju repertoara s *oštrom satiričkom žicom* u koju smješta *Ševu i Emigrante*.¹³

Josip Pavičić ustvrdit će da *Čaruga vodviljskim situacijama dobro zabavlja gledalište, ali većih pretenzija ni Kušan ni Radić nemaju a niti mogu imati jer njihov "Čaruga" nerijetko pada do praznine odavno isprobanog i dobro poznatog gega pa čak i varijetetskog skeča.* Ni po njemu se ni redatelj ni pisac nisu iskazali, naročito u kopiji kraja po engleskom predlošku, ali Pavičić ipak preporučuje predstavu zaključnom rečenicom kritike: *Sve vam možda neće biti pravo ali vam neće biti žao.*¹⁴ I tako dalje u tom stilu...

U žestini napada, vrlo brzo nakon premijere, krajem 1976., dva su se ugledna glasa podigla u obranu: "Vjesnikov" kolumnist Igor Mandić i teatrolog Ivo Hergešić koji je tada pisao kritike u Studiju.

Ni tjedan nakon negativne kritike Dalibora Foretića, u istom je listu, "Vjesniku", Igor Mandić svoju kolumnu *Malo morgen* posvetio raspravi o "visokoj" i "niskoj"

umjetnosti. Umjetnički cehovi i kritičari strogo razdvajaju ono "ekstra umjetničko" kao vrijedno od onog "puko zabavnog" kao nevrijednog. *Negativni popratni udarci ovakve masaže su strah od "visoke i priznate" kulture (u koju se uključuje kazalište) jer ljudi očekuju dosadu ili "gnjavažu". Posvemašnja napregnutost ka visokoj umjetnosti obično vodi prosječne autore do ništavnih rezultata pa se zato publika okreće "lakšim" žanrovima (poput filma). Po njegovu mišljenju srećom ima predstava i knjiga koje rehabilitiraju svakodnevni, dakle kvalitetni visoko standardni kreativni zabavni ugled umjetničkog proizvoda. Mandić navodi Čarugu kao najbolji primjer predstava koje nas ostavlja slobodnima da mislimo što hoćemo, koje nas ne vezuju lancima umjetnosti s predumišljajima, ali koje upravo zato kreću se višim sferama fine doživljajnosti. I kasnije pojasnivši: danas se u kino odlazi s lakoćom i srdačno, s težnjom da se čovjek opusti, rasonodi i usput možda i uzbudi, nešto nauči ili da doživi nešto izuzetno. Eto, upravo tako se može ići na "Čarugu": spontano, radosno, bez obaveze, sa malim zahtjevima, ali utoliko s većim rezultatima.*¹⁵

Sljedećeg je tjedna Ivo Hergešić u svojoj posljednjoj kazališnoj kritici objavljenoj u "Studiju" u velikom dijelu teksta hvalio novoutemeljeno kazalište Teatar u gostima, a zatim doslovno branio Čarugu i to na dvije razine. Prvo je ustao u obranu kvalitete teksta: *Punim pogotkom smatram "Čarugu" kojega, estetskim čistuncima u prkos, držim kvalitetnim kazališnim činom ostvarenim na kvalitetnom tekstu Ivana Kušana (...).* Druga je obrana Čaruge od napada da je puki plagijat *Ardena od Fevershama*. Hergešić je, kao osnivač komparativne književnosti u Hrvatskoj (*okorjeli komparatist*, kako on sam kaže), rad na predlošku smatrao *komparatističkom poslasticom* tvrdeći da je Ivan Kušan u tekstu *anonima 16. stoljeća našao dragocjenih pobuda*. *Naglašavam: pobuda jer se ne može govoriti o plagijatu (to jest govoriti se može ali su takva govorenja smiješna).* Hergešić Čarugu naziva *duhovitim pastišom*, a kritiku završava prijedlogom razrješenja problema "plagijata" savjetujući: *Pisac je mogao (...) svoje djelo posvetiti nepoznatom kolegi i tako izraziti na elegantan način svoj dug i svoju zahvalnost.*¹⁶ I doista je Kušan to i učinio prilikom objavljivanja u časopisu Forum.

Igor Mrduljaš, kao jedini koji je u sedamdesetima uočio *satiričke natuknice*, također je ustao u obranu Čaruge od plagijata: *Smijestiti komediju u to razdoblje znači stvoriti dostatno prostora slobodnom razmahu spisateljske maštovitosti, a Kušan ju je kušao disciplinirati* sputavajući se okvirom "Ardena iz Fevershama". Uspjelo mu je sročiti duhovitu parafrazu u kojoj ishodište biva zakrlijeno novom tvorevinom i ne rogorori svojom nazočnošću. *Poglavito stoga što likovi imadu scensku živost čija je "specifična težina" već ranije uočena Kušanovom vještinom uobličavanja jezične fature.*¹⁷ Ali i on zamjera predstavi u već videonom stilu: *Radić je propustio priliku nadmašiti vrijednost predloška pa se obilježje striktno imade shvatiti kao skraćena za: plošnost redateljske zamisli i provedbe. Ovako "uglačana i uglačana" predstava odveć slabo skriva svoju temeljnu i jedinu nakanu – zabaviti. Biti zabavan, naravno, nije pokudno, ali biti samo zabavan, to već nešto govori. Aljkav je alibi za jednu predstavu hoće li nam se ponuditi kao razbibriga. Njena uredovna pedantnost tada je samo pitoreskno pročelje iz kojeg zjapi praznina.*¹⁸

U daljem životu predstave na njezinim gostovanjima po Hrvatskoj i širom bivše Jugoslavije, kritički je odjek sličan. Nakon što bi kritičari svjedočili pravoj euforiji publike, sve je više i više hvaljen taj prvi, komediografski nivo, ali su pozitivni napisi neutralizirani negativnim žanrovskim konotacijama (*lagodan nepretenciozan komad*¹⁹) ili komentarom o stanju u umjetnosti ("Čaruga" nas vraća u mukotrpne dane putujućih trupa, tretirajući i današnju publiku kao svijet koji uživa u naivnim komedijama²⁰), kao neka vrsta isprike.

Zanimljivi su odjeci gostovanja na Sterijinu pozorju gdje je Čaruga bio jedina komedija, dobio apsolutno najduži pljesak publike, a smijehu nisu mogli odoljeti čak ni tradicionalno namrgođeni kritičari koji su to priznavali u kritikama, ali mu uglavnom nisu pridavali nikakvu vrijednost.

Na okruglom stolu hvalila se *vesela predstava i radost igre* uz ogradu da nam trebaju i predstave koje potiču na razmišljanje²¹ što je bila replika na izjavu Drage Ivaniševića da je to *teatar kakvog želimo.*²²

Rečenica s izvješća o okruglom stolu: *Mada nitko nije postavio pitanje zašto je ova predstava došla na Sterijino pozorje, bilo je i onih koji su govorili da ne treba takvo pisanje postavljati*²³, očito govori da su oni

PREMIJERE
RAZGOVOR
PORTRET
FESTIVALI
MEDUI
VOX
HISTRIONIS
MEĐUNARODNA
SCENA
AKTUALNOSTI
TEORIJA
FOAJE
MI U SVUJETU
NOVE KNJIGE
DRAMA

koji komediju smatraju nevrjednom zabavom takvo pitanje i te kako postavljali. Iako je na okruglom stolu Eli Finci utvrdio da takav tip putujućeg teatra nužno odvodi u šmiru, ali da su je oni uspjeli ironijskim odmakom i *perfekcijom glume dovesti do novog glumačkog kvaliteta*,²⁴ a Dragan Klaić u osvrtu na festival rekao da se *glumačka manira uobičajena za putujuće družine i za izvođenje ovakvih dramskih tvorevina persiflira s takvom vještinom i studioznošću da persiflaža postaje scenski stil*²⁵, nisu svi novinski komentari bili tako blagonakloni.

Sead Fetahagić će komentirajući nastup *Čaruge* na Sterijinu pozorju nasloviti tekst *Zabavno, samo to*. Iako će tekst započeti s: *Konačno se u gledalištu Sterijinog pozorja čuo smijeh, predstava je prekidana aplauzima kako to dolikuje komediji*, završit će s: *Predstava "Čaruga" se rado gleda ali se o njoj nema što razmišljati*,²⁶ što će ponoviti i u komentaru festivala,²⁷ a dva najoštrija komentara predstave dolaze iz Slovenije gdje se napada i sama reakcija publike.

Komentirajući festival, France Vurnik kaže: *Tekst i cjelokupna predstava u režiji Tomislava Radića ne zaslužuju, bolje rečeno ne podnose nikakvu analizu, određenu pažnju zaslužuje jedino glumačka igra usmjerena na oblikovanje komičnih detalja. Odlični glumci, doduše, donose s Čarugom zabavu i smijeh, ali na tako jeftinoj razini da se postavlja pitanje kako se glumci takvih sposobnosti troše na prazno i besmisleno lakrdijanje. Još je simptomatičnije da se veliki dio publike na toj paradi besmislenih lakrdijaških kombinacija i umjetnoga komedijantstva zabavlja od srca*.²⁸

I komentar J. Snoja u istom je stilu: *Hoćemo li, recimo, potpunu prevlast benigne glumačke žudnje za scenskim produciranjem nad drugim mogućim oblikovanjem (...) pa čak i golim tehničkim režijskim mehanizmom*. U strahu od vlasti *glumačke narcisoidnosti* u teatru, završava osvrt na *Čarugu*, s time da o njemu više ne treba gubiti riječi. *Ako nam ta predstava pomogne spoznati da udruživanje na takvoj vrsti interesa više ne želimo, ispunit će svoje najveće poslanstvo iako smo se na njoj, kako je rečeno, tu i tamo nasmišljali. A što nam je drugo preostalo?*²⁹

Kao što su ovo dva doista rijetka napada na glumačko umijeće u predstavi, tako su i doista rijetki kritičari nijekali *Čaruginu* prvu, komediografsku razinu kao Anatolij Kudrjavcev, čiji se tekst zove *Našminkana*

malokrvnost. Iako Kušanu priznaje *vragolasti, lakrdijaški i grabancijaški šarm*, u kritiku stavlja ocjene poput: *plošna slikovnica efektnih poza ili eksplozija morbidne površnosti*.³⁰

Recepcija kritike devedesetih i dalje ili odlična komedija spore izvedbe

Devedesetih se kritičarski odjek mijenja utoliko što je manje medijske pompe oko izvedbe jer je tekst postao činjenica hrvatskog kazališta i sve ono što je sedamdesetih bilo medijski zanimljivo (narudžba domaćeg teksta, predložak) više ne izaziva toliku pažnju. A i Čarugin mitska aureola blijedi s vremenom jer su došle nove generacije koje za njega ne znaju na način kako su ga se sjećali sedamdesetih, kad je još bilo dovoljno živih svjedoka njegova djelovanja. No, u kritičku analizu ulazi novi moment jer sada postoji za usporedbu novih izvedbi legendarna izvedba Teatra u gostima, koja je, kako vrijeme prolazi, sve manje "puka zabava", a sve više *sjajna predstava*.³¹

Ozbiljni kritički prikazi u devedesetima su više pozitivno nastrojeni nego sedamdesetih, iako se i dalje ukazuje na nedostatke. Za razliku od sedamdesetih, prigovori se sada usmjeruju na izvedbu, a ne na sam tekst, jer kritičari uglavnom hvale Kušana. *Kušan zna svoju porugu zakloniti vještom dramaturgijom, prštavom duhovitošću i scenski učinkovitim prizorima. Po načinu kojim iz jezične raznolikosti gradi dramske osobe i njihovu psihopatologiju, ovaj Kušanov tekst nedvojbeno pripada samom vrhu hrvatske dramatik*³², reći će Igor Mrduljaš, a većina kritičara pledirat će za komediografski nivo i zamjerati njegovo nedovoljno isticanje (*stišani smijeh*³³ Dubravke Vrgoč ili *predstava koja izaziva smijeh ali ne i urnebes*³⁴ Branka Vukšića). Izvedbi se pak najviše zamjera – spor tempo. *Predstava je, naime, djelovala usporeno i produženo, bez dostatnog ritma i sa suviše dugim pauzama neprikladnim kompozicij*³⁵, smatra Dubravka Vrgoč, a u kritici simptomatično naslovljenoj *Čarugin slow-motion* Branko Vukšić reći će: *Dobili smo predstavu (...) koja na račun ritma pretpostavlja narativnost, na račun komike situacije uredno osmišljenu, presporu zbrku i traženje teze*.³⁶

Dalibor Foretić zadržat će svoje negativno mišljenje i nakon Kerempuhove predstave tvrdeći da *gledajući iz*

nova "Čarugu" Ivana Kušana u Satiričkom kazalištu Jazavac u osnovi ostaje potvrđen dojam koji sam stekao gledajući taj "raspjevani pučki igrokaz s pjevanjem i pucanjem i umorstvom" otprije četrnaest godina u Teatru u gostima (...) a to je da je Čaruga dobro sačinjen komad (...) ali bez onog pravog poetiranog scenskog humora koji bi podigao scensko uzbuđenje, jer teče sporo kao ravničarska rijeka. Ipak, Foretić mu priznaje uspjeh, ne samo tri sezone igranja Teatra u gostima (i sam je svjedočio euforiji publike na Sterijinu pozorju) nego i izvedbu u jednom od najcjenjenijih mađarskih kazališta Jozsefa Katona, tvrdeći da nakon uspješne osječke izvedbe više ne treba sumnjati u "Čarugin" uspjeh³⁷. Tako mu je jedan od najuglednijih kazališnih

PREMIJERE

RAZGOVOR

PORTRET

FESTIVALI

MEDU

VOX

HISTRIONIS

kritičara nakon petnaest godina priznao uspjeh, ali ne i kvalitetu!

Izvedba u dvadeset prvom stoljeću nastavlja kritičarsku liniju devedesetih – pohvale Kušanovu tekstu, a zamjerke kazališnoj izvedbi, i to uglavnom ritmu predstave. Kritike su s puno više pohvala, a sve više blijedi usporedba s praizvedbom Teatra u gostima, jer se ona sad spominje tek kao povijesna činjenica.

Godine 2003. onog istog Čarugu koji je prije bio "najniža vrsta zabave za puk" resi briljantni humor i sočni slavonski dijalekt (...) danas zanimljiv publici,³⁸ komedija je zabliztala kao da je jučer napisana,³⁹ a taj je komad naišao na gotovo nepodijeljenu pohvalu kod premijerne publike,⁴⁰ Kušanov tekst doživio je pravi preporod kao da je jučer napisan.⁴¹ Hvali se i predstava (sve je bilo kako treba⁴²) ili Lončar koji je ulogu redatelja uspješno savladao.⁴³

MEĐUNARODNA
SCENA

AKTUALNOSTI

TEORIJA

FOJAJE

MI U SVJETU

NOVE KNJIGE

DRAMA

I kritičari koji imaju zamjerke na predstave, pohvalit će tekst. Dubravka Vrgoč smatra da Čaruga kao jedna od najatraktivnijih hrvatskih komedija druge polovice 20. stoljeća uspijeva zabaviti publiku, ali su nepotrebno usporena scenska zbivanja,⁴⁴ Hrvoje Ivanković ističe da je "Čaruga" još uvijek intrigantno i zabavno scensko štivo, ali ključna mana predstave je njena ritmičko-scenska neujednačenost,⁴⁵ a Ivan Jindra misli da je Čaruga vrsno napisana komedija koja traži za uprizorenjem.⁴⁶

Kao i uvijek, nađe se pokojni kritičar koji će odreći neki od temeljnih slojeva, kao što su mu sedamdesetih pojedini odricali ne samo značenje nego čak i komiku. Tako je Nataša Govedić povodom najnovije Komedijine predstave odrekla smisao igranja prošlih stilskih

epoha koja nije moguća bez višegodišnje opsežne etnografske studioznosti,⁴⁷ zanemarujući da je Kušan doista napravio opsežno proučavanje tog vremena i da je sve što se u komediji spominje autentično – od naziva hotela (a ne kupleraja kako stoji u kritici) Royal ili lovačke kuće grofa Maylatha do proizvoda koji se spominju, reklama ili doslovnih citata iz novina koji se koriste u komadu.

Ostali slojevi ili može li pučki igrokaz govoriti o društvu

Neke druge slojeve, a naročito onaj satirični ili subverzivni, rijetki će kritičari prepoznati i naznačiti.

Iako je Igor Mrduljaš bio kritičan prema predstavi Teatra u gostima, on je prvi, odmah po praizvedbi komada, uočio njegovu satiričnu, tada još ne oštricu, ali, recimo to tako, potencijal: *Bitnije je međutim vrijeme zbivanja. Rane dvadesete godine ovog stoljeća donijele su našim zemljopisnim širinama nov poredak čiji prvi koraci ne slute na dobro. Državotvorna nasilnost proizvodi i onu pojedinačnu: u svekolikom mutežu cvjeta "lov u mutnome". Čarugino razbojništvo odslik je legaliziranog i na svoj način odgovor njemu.* Poslije će to pojasniti riječima: *Ne tvrdim kako je riječ o satiri par excellence, ali da je redatelj prešao preko svih satiričkih natuknica i mogućnosti koje mu je autor implicite ponudio dokazao je samom predstavom.*⁴⁸

Još za igranja komada, na Sterijinu pozorju, ukazivanje na druge Čarugine slojeve bila je rijetkost, a dogodilo se na mjestu gdje bi to čovjek najmanje očekivao, u novinarskom prikazu na dvije strane u "Ilustrovanoj politici": *Na stranu to što se kroz naočale smiješnoga može manje-više sve promatrati, Kušanu su one pomogle da nam zaista otkrije panoramu tobožnjih, dakle lažnih veličina i vrijednosti tek stvorene Jugoslavije. Skorojevička malograđanština bacila se na grozničavu trgovinu patriotizmom i nacionalnim osjećajima, a sve je u sjeni sudbonosnih revolucionarnih previranja nakon Oktobra. Umjesto ostvarenja socijalne pravde, za čim su tek združeni jugoslavenski narodi podjednako čeznuli kao i za oslobođenjem od tuđinske vlasti, nudile su im se stranačke borbe radikala, demokrata, republikanaca...*⁴⁹ Iako tekst govori o kritici dvadesetih godina dvadesetog stoljeća u potpunosti iz pozicije vladajuće ideologije, ipak je zanimljivo da je

upravo taj tekst progovorio o društvenom odnosu ove pučke komedije.

Petar Selem je komentirajući Sterijino pozorje rekao da *Kušanov Čaruga* u *prividima svoje komediografske neobveznosti, također, na trenutke lucidno, problematizira istu predratnu epohu* (misli se isto kao *Kiklop* o kojem se govori u prethodnom odlomku, op. S. N.). *Istražujući stanovite standarde mentaliteta kojem se tek pojavnosti mijenjaju, ali mu temelji ostaju isti, odolijevajući svim društvenim promjenama, smiješna igra oko nespretnog razbojnika tka čitav splet aluzija na sadašnjost. Smijeh se, dakle, izaziva na tom dosluhu i usporedbi čak i mnogo više nego na kalamburima zapleta.*⁵⁰

Dragan Klaić će u svom komentaru festivala, govoreći o persiflaži žanra "pučkog igrokaza", naznačiti i persiflažu društva. *Persiflaža se proteže i na predmet same igre, na sredinu, vrijeme i društvenu grupu koje ona predočava, dakle na slavansko selo i palanku prije pedesetak godina. Otud se Kušanov "pučki igrokaz" ne pretvara samo u karikaturu ovog žanra već se, u stvari, žanr obogaćuje diskretnom društveno-kritičkom perspektivom.*⁵¹

Devedesete su, kao što rekoh, priznale kvalitetu Kušanovu tekstu, a Joško Juvančić, redatelj Kerempuhove predstave, označio ju je i iz drugog kuta naznačivši u novinskom razgovoru: *Još u narodu postoji legenda o nedjelotvornosti države i pojedincu koji je uzeo pravdu u svoje ruke. Čarugina slika može se preslikati i na današnje vrijeme. Riječ je o drami koja nije eksplicitno politička, ali su te naznake, kao i u svakoj drami, i u njoj prisutne.*⁵²

I kritičari su spominjali tu tezu, ali najčešće kao zamjerku ritmu predstave. Dubravka Vrgoč, zamjerajući spor tempo predstave, opravdat će glumce jer se to može pripisati premijernoj atmosferi ali i koncepciji koja uključuje nostalgично sjećanje na jedno vrijeme (redatelj nalazi direktno paralele s našim sadašnjim prilikama) koje se sada pomoću naizgled komične priče rekonstruira u kazalištu⁵³, a Branko Vukšić zamjera što je traženje teze⁵⁴ usporilo ritam.

Igor Mrduljaš je u međuvremenu razvio tezu o Čarugi kao satiričnom komadu pa zamjera predstavi nedostatak satiričnog poantiranja. (...) *Zanatski vješto izrežirana predstava ipak nije, kao ni praizvedba 1976. g. Teatra u gostima, poantirala zapretene satirične*

I. Kušan, *Čaruga*, Komedija 2003.

žalce drame i tako je donekle ostala dužna piscu. Jer "Čaruga" (...) u interlinearu nadasve duhovitog pučkog igrokaza krije pravo obilje drskih uboda i nimalo dobrotornih prispodoba s našim danima i običajima. Prema Mrduljašu, *Čaruga nije napirlitani seoski budalaš* zato što dramatičar hoće pod svaku cijenu oboriti jedan mit, nego Kušan želi nešto više: *traljavi zlikovac i lopuža uronjen je u globalnu sliku društva kojim caruje zbiljsko lupeštvo, korupcija, svakojake podlosti i moralno rasulo. Država je zapravo izmislila Čarugu, ustoličila ga u neuhvatljivog neprijatelja poretka, a da bi sama na znatno perfidniji način varala i pljačkala.*⁵⁵

U programskoj knjižici Komedijine predstave 2003., nabrajajući razloge za postavljanje Čaruge danas, kao jedan od razloga stoji: *Treće, zato jer nam upravo u ovom vremenu dolazi do izražaja Čarugina dimenzija koju možda do sada nismo prepoznali u potpunosti. Ako je u prijašnjim izvedbama dominiralo razotkrivanje ljudskih karaktera i smijeh koji iz toga proizlazi, sada se u djelu otkriva i satirična dimenzija jer u opisanom društvu prepoznajemo i današnje situacije.*⁵⁶

Vrijeme u kojem smo takve situacije doslovno živjeli uputilo je na ovu satiričku crtu i kritičare koji su je također vidjeli u tekstu, ali ne i u izvedbi: *redatelj nije htio "opterećivati" konceptualnim iščitavanjem predloška, podcrtavanjem njegovih satiričkih konotacija ili prevodenjem u neke druge prostorno-vremenske okvire,*⁵⁷

smatra Dubravka Vrgoč, ili: (...) konotacije na našu suvremenost upravo su nevjerojatne. No, to nije povod ovoj predstavi. Njezin smisao je glumačka igra⁵⁸, reći će Želimir Ciglar. Hrvoje Ivanković kaže da je komedija izgubila možda neke od provokativnih konotacija koje je, s obzirom na društveno-političku konstelaciju imala u vremenu nastanka, no u njoj su se, s druge strane, aktivirala nova naponska polja i moguće asocijacije povezane s vremenom "mlade hrvatske demokracije", ali se redatelje ne opterećuje njezinim mogućim satiričkim podtekstom.⁵⁹

Tajana Gašparović najjače ističe satiričku dimenziju komada: *Osim toga ova komedija (...) odlikuje se snažnom, lucidnom oštricom satire koja naročito dolazi do izražaja u posljednjem prizoru čitanja optužnice za sudionike u umorstvu gdje, naravno, neviniji i izmanipulirani stradaju teže od prave zločinke.*⁶⁰

Ono što je najzanimljivije u kritikama devedesetih jest da je nekoliko izrazito pozitivnih novinskih natpisa izričito zanijkalo i odricalo satiričnosti komada (!) jer je komad izgubio satiričku oštricu kao nekada,⁶¹ hrvatska ga je današnjica sasvim opovrgla,⁶² i nema više satiričkih konotacija⁶³.

Teorijski odjek ili moramo li baš o pučkom igrokazu

Dakle, prema novinskim kritikama, *Čaruga* je sedamdesetih bio pučki komad sumnjive kvalitete, napisan samo da zabavi publiku, s vrlo malo umjetničkog dometa, na temelju kojeg nastaju predstave s virtuoznim glumačkim rolama. Devedesetih je postao najznačajnija hrvatska komedija koja također otvara prostor odličnim glumačkim rolama, ali s redateljima koji loše određuju tempo. U dvadeset prvom stoljeću naznačeni su i njegovi satirički elementi koji se u predstavi nisu vidjeli. Što vrijeme ide dalje, *Čaruga* se očito smatra sve boljom komedijom, ali se od predstava i dalje traži isto. Traži se vodviljski furiozni tempo upravo zato jer se, unatoč spominjanju drugih slojeva, na *Čarugu* i dalje gleda kao na "pučku komediju". Od predstava se ne očekuje (ili im se čak zamjera) smanjivanje tempa zbog isticanja satiričke oštrice koja zahtijeva drugačiji tempo predstave.

Ako kritički odjek postoji "po službenoj dužnosti" bez obzira na mišljenja kritičara, teorijski odjek prilično

je slabo zastupljen. *Čaruga* je tiskan samo u spomenutom Forumu (br. 3, 1978.) bez ikakvog popratnog teksta, a nije ušao u prvu Kušanovu knjigu drama *Svrha od slobode*, kada je u izdanju AGM-a 1995. objavljeno pet drama (*Svrha od slobode*, *Vaudeville*, *Lažna barunica*, *Balvansko kolo* i *Čista posla*), iako su u izbor ušle čak i neizvedene drame (urednik Igor Mrduljaš, koji je napisao i pogovor *Riječ koja se čuje. O dramatici Ivana Kušana*).

Iako su neki ponuđeni slojevi djela (odnos prema vremenu i prostoru prikazivanja, odnos prema literaturi) pogodni za analizu jezikom nekih novih teorija koje su vladale našim prostorima, a njezina je politička subverzivnost odlična za analizu "političke farse", teorijski je odjek izostao. Teatrolozi i ostali teoretičari su, barem se Kušanom, *Čarugu* uglavnom zaobilazili, osim časnih iznimaka tekstova Branka Hećimovića koji je o dramskim metaforama Šoljana i Kušana govorio na Danima hvarškoga kazališta 1984., i Igora Mrduljaša koji je pisao veće kritičke analize za "Prolog", "Okno" te pogovor za spomenutu knjigu drama (u kojem je razvio temeljne teze iz već spomenutog članka u "Okno"), a u svakom je sljedećem tekstu dodao nešto svom promišljanju komada, sve ga više uvažavajući.

Hećimović je pak osamdesetih govoreći na teatrološkom skupu o Kušanu (i objavivši to izlaganje u knjizi) nastavio Hergešićevu crtu obrane izričito ga braneći: *Došlo je do nekih nesporazuma jer su neki, koji su ga vrednovali, nastupali u ime visokointelektualnih kriterija, a nisu u odnosu na njega imali za to preduvjeta, jer nisu imali predznanja niti neophodnog razumijevanja. S jedne strane Hećimović ponovo ukazuje, a kraćom analizom i dokazuje, da se ne radi o plagijatu engleske drame jer nije bitno samo preuzimanje fabule (...) nego i autorov odnos u tom i prema tom preuzimanju, kao i kontekst unutar kojega se ono odvija. S druge strane brani *Čarugu* od napada da je "plitak", tvrdeći da je vrlo složen, te ima i više različitih arhetipova između kojih i s kojima je uspostavljen stvaralački dijalog u samom djelu kao bitna sastavnost djela, a deklarirana jednostavnost žanrovskim obilježjem obična je varka. Po Hećimovićevoj mišljenju i priloženoj analizi, *Čaruga* je pisan za različite publike: za intelektualce koji svojom kazališnom i književnom kulturom mogu prokuknuti u njegovu intelektualnu kombinatoriku, ali će i one koji se prvi puta susreću s kazalištem osvojiti duhovita ilustrativna i dinamična razradnja fabule.*⁶⁴

Citati iz kazališnih kritika u prethodnom ulomku o spominjanju drugih slojeva doslovno su sve što su kazališni kritičari o toj temi rekli. Ako se usputna spominjanja ili nedostatak analize drugih slojeva *Čaruge* u novinskim kritičkim tekstovima može shvatiti poslovično malim (a sada i sve manjim) prostorom za novinsku kritiku koji ne dopušta razvijanje ideje, simptomatično je da o *Čarugi* nije napisan nijedan samosvojan teorijski tekst. Mislim da postoji nekoliko razloga za to.

1) Prezir prema komediji

Mislim da je osnovni razlog u tome što su teoretičari podcijenili model "pučkog igrokaza" u skladu s podcjenjivačkim odnosom teorije prema komediji, naročito pučkoj, koja je na samom dnu vrijednosne ljestvice kao bezvrijedna zabava za neuki puk. Pa su se čak i teoretičari koji su cijenili Kušana (Mrkonjić, Stamać) toj komediji izmicali.

A taj je model bio uzor i hrvatskoj kritici,⁶⁵ i upravo se iz tog kanona koji je prezirao publiku kao kriterij umjetničke vrijednosti i "svidanje" smatrao antiestetskom kategorijom mogu očitati brojni natpisi. Vladavinu takvog kanona najbolje dokazuju spomenuta Mandičeva rasprava o "visokoj" i "niskoj" umjetnosti i Hergešićeva obrana koja jasno definira stanje kazališta sedamdesetih i estetske kriterije tog doba. Vrijedno je ono što je uzvišeno, a to nikako ne može biti zabavno, prije dosadno, što bi rekao Igor Mandić, i iz te su ideje ugledni kritičari (estetski čistunci, rekao bi Hergešić) *Čarugu* kudili – vidjeti spomenute zaključke negativnih kritika praižvedbe poput Frndića, Foretića ili slovenskih komentara na Sterijino pozorje koji uvijek uključuju borbu za smisao kazališta i "više ciljeve" umjetnosti.

Iz tog su pritiska i oni koji su predstavu hvalili uvijek bili u strahu od "ozbiljnih kritičara": *Otpori ovoj i ovakvoj predstavi i načinu igre dolaze i dolaziće od one vrste kritičara i publike koja misli da se bez prsta na čelu i velikih monologa, ispraznog i lažnog mudrijašenja ne može napraviti ništa umjetnički vrijedno. Smijehu i humoru tu nema mjesta.*⁶⁶

Odatle već spomenute ograde i isprike u pozitivnim tekstovima koji djelo smještaju u podcijenjeni žanr ili usput ističu njegove mane. Time kritičar ili novinar dokazuje vlastitu svijest o "visokointelektualnim kriterijima", kako kaže Hećimović, vrijednostima u umjetnosti kojima svaki pošten kritičar mora težiti, bez obzira kakve mu se predstave doista sviđaju. A *Čaruga* im

se svima očito sviđao, samo nisu imali način kanonizacije tog osjećaja u vladajućoj estetici. Najbolji mi je primjer Marko Kovačević koji u uvodu teksta predstavu dezavuirao kao *rađenu po konceptu za publiku i to širu*, zamjerajući joj *razvučene dijaloge*, a onda priznaje da ju gledao pet puta!⁶⁷

2) Promjene u društvu

Drugi je razlogu vrijeme u kojemu živimo i koje svojim promjenama donosi nova čitanja *Čaruge* na koje očito još ni kritika ni teorija, a ni kazalište, nisu do kraja spremni. Satirička naznaka u sedamdesetima postala je društvena subverzija u devedesetima jer su se obrasci sa scene (i iz prošlosti) odjednom preslikali u životu.

Ova kućna tragedija u komediografskom okviru samo odslikava društvo u koje je smještena jer u Kušanovom društvu mjernici lažu, ministri dijele tvornice, žandarski časnici švercaju, a nadšumar karta preferans s harambašom. Okvir društva u kojem se to događa danas nam je postao zanimljiv iz jednog drugog kuta. Dva desete prošlog stoljeća upravo su izašle iz jednog autokratskog sistema, ali su uz ideale novog društva donijele i ratne profitere i tajkune, poratni šverc, osiromašene seljake i nepravdu nad njima te stvaranje brojnih novih političkih stranaka bez pravog političkog profila... Nama je taj okvir danas prepoznatljiv jer nam se, na jedan tragičan način, u devedesetima ponovila slična povijesna situacija s (ponovnim) izlaskom Hrvatske iz Jugoslavije, ratnim iskustvom, uspostavom samostalne države i pokušajem izgradnje društva na novim idealima. Nažalost, situacija nam se ponovila uključujući i negativne aspekte takve tranzicije: privatizacija kao pljačka, bivši ratnici sa zdravstvenim i problemima socijalizacije, mafijaški obračuni na našim ulicama... Zato je vrijeme u kojem sada živimo odjednom otvorilo do tada puno manje vidljivu značajniju razinu djela, pa tako "griješ" nerazumijevanja kritike određenog vremena postaje manji.

Sloj koji pokazuje kritiku društva i zloupotrebe njegovih ideala bio je zapretn pod maskom smijeha i komedije koja je djelujući omogućila da preživi "kao komedija" do naših dana. No, nekada mu je ta maska i ograničavala domete.

3) Jaka komediografska crta

Igor Mrduljaš jednom je rekao da je razlog u nedo-

statku čitanja satiričkog sloja ove predstave možda upravo u tome što je taj prvi, komediografski sloj, tako jak pa u susretu s dobrim glumcima njihova virtuoznost potpuno preuzima komad, a *prividna lakoća i neobaveznost teksta*⁶⁸ zavodi redatelje na postavljanje "samo" komedije. I doista, glumci su uvijek odreda hvaljeni. Čak i u kritikama koje su tekstu odricale bilo kakvo "više" značenje ili se redatelju zamjerao spor tempo, za glumačke su kreacije uvijek nalažene pohvale.

U svakom slučaju, unatoč tome što su kasniji kritički tekstovi podrazumijevali vrijednost *Čaruge* kao komedije, a pokoji i spominjali i neke druge njegove slojeve i značenja, zbog nedostatka teorijske analize koja bi analitički ukazala na razlistane slojeve djela, da parafraziram Igora Mrduljaša, kritička recepcija Kušanu i dalje *ostaje dužna*.

PREMIJERE
RAZGOVOR
PORTRET
FESTIVALI
MEDJI

VOX
HISTRIONIS

Teatrografija

IZVEDBE U HRVATSKOJ

1. Teatar u gostima, režija Tomislav Radić (praizvedba 10. 10. 1976. Varaždin, posljednja izvedba 16. 10. 1978. Odessa, SSSR), 220 izvedbi
2. HNK u Osijeku, režija Radovan Marčić (24. 9. 1988. – 15. 3. 1990.), 59 izvedbi
3. SK Kerempuh, režija Joško Juvančić, (8. 2. 1990. – 26. 6. 1991.), 63 izvedbe
4. GK Virovitica, režija Robert Raponja, (27. 10. 1990. – 3. 5. 1991.), 26 izvedbi
5. HNK u Varaždinu u koprodukciji s Hrvatskim kazalištem u Pečuhu, režija Stjepan Filaković (premieru u Pečuhu 16. 7. 1994., premijera u Varaždinu 17. 9. 1994., posljednja izvedba u Varaždinu 22. 9. 1994.), 4 izvedbe u Pečuhu i 7 izvedbi u Varaždinu
6. Akademija dramske umjetnosti, klasa Joška Juvančića, diplomski ispit studenata glume 1989./99., GK Komedijska, režija Joško Juvančić (1. – 4. 6. 2000.), 4 izvedbe
7. GK Komedijska, 17. 1. 2003., režija Damir Lončar, do kraja lipnja 2003. 20 izvedbi

PREDSTAVE IZVAN HRVATSKE

- MADARSKA – igran kao *Galocza*, prijevod Gyorgy Spiro
8. Budimpešta, 1986., Jozsef Katona Szinhaz, režija Miklos Benedek
  9. Pečuh, 1999., Pecs Nemzeti Szinhaz Kamaraszinhaza, režija Peter Soos
  10. Segedin, 2001., Szegedi Nemzeti Szinhaz, režija Zoltán Szeremi
  11. Kapošvar, 2000., Csiky Gergely Szinhaz, režija Laszlo Keszeg
  12. Nyíregyháza, 2003., Moricz Zsigmond Szinhaz, režija Istvan Tasnadi

SLOVAČKA

Zvolen, 1987., Divadlo Jozef Gregor Tajovsky, preveo Jan Jankovič, režija A. Turčan

FILM

1991., režija Rajko Grlić

TISAK

"Forum" 3/1978.

Bratislava, 1984., preveo Jan Jankovič

Čaruga pamti – dnevnik jednog harambaše, Zagreb, 1991. (knjiga napisana prema filmu R. Grlića)

Literatura

O ČARUGI

- Hećimović, Branko, *Geneza i značenje Šoljanovih dramskih metafora i parabola i Kušanovih sceniskih igara i satira*, u Branko Hećimović, *Pod Krležinim kišobranom*, Zagreb, 1997., str. 234 – 267.
- Hergešić, Ivo, *Čaruga – pun pogodak*, u Ivo Hergešić, *Zapisi o teatru*, Zagreb, 1985., str. 248 – 255.
- Kušan, Ivan, *Čaruga i njegov pisac*, Programska knjižica SK Jazavac, 1990.
- Kušan, Ivan, *Svrha od slobode*, Zagreb, 1995.
- Marčić, Radovan, *Riječ redatelja*, Programska knjižica HNK-a Osijek, 1988.
- Mrduljaš, Igor, *Kancelistički šarm jednog lupeža*, Prolog 29-30/1976.
- Mrduljaš, Igor, *Džepna povijest Teatra u gostima*, 15 dana, 3/1986.

Mrduljaš, Igor, *Riječ koja se čuje. O dramatici Ivana Kušana*, u Ivan Kušan, *Svrha od slobode*, Zagreb, 1995.

Nikčević, Sanja, *Kolo oko Čaruge – raspjevani pučki igrokaz s pucanjem*, Programska knjižica, GK Komedijska, 2003.

Programska knjižica, Teatar u gostima, 1976.

OSTALO

Mrkonjić, Zvonimir, *Preobrazba farse*, u *Ogledalo mahnitosti*, Zagreb, 1985.

Nikčević, Sanja, *Differences Between America and European Theatre Criticism*, u *Theatre Criticism Today*, Zagreb, 2001.

IZBOR IZ NOVINSKIH KRITIKA

(kritike složene kronološkim redom objavljivanja)

1976. – 1977.

Dalibor Foretić, *Čaruga od Fevershama*, *Vjesnik*, 27. 10. 1976.

Nasko Frndić, *Komedija s predumišljajem*, *Borba*, 27. 10. 1976.

Igor Mandić, *Malo morgen*, *Vjesnik*, 3. 11. 1976.

Josip Pavičić, *Parodija o Čarugi*, *Politika*, 5. 11. 1976.

Ivo Hergešić, *Čaruga pun pogodak*, *Studio 13.* – 16. 11. 1976., objavljeno u *Zapisi o teatru*, Zagreb, 1985., str. 248 – 255.

Anatolij Kudrjavcev, *Našminkana malokrvnost*, *Slobodna Dalmacija*, 8. 3. 1977.

Vesna Burić, *Čaruga u Osijeku*, *Glas Slavonije*, 8. 4. 1977.

Branko Mićunović, *Predstava za svaku publiku*, *Politika*, 11. 4. 1977.

Dalibor Foretić, *Pljesak 'Čarugi'*, *Vjesnik*, 24. 4. 1977.

Sead Fetahagić, *Zabavno, samo to*, *Oslobodenje*, 24. 4. 1977.

Sead Fetahagić, *Glumačko nadigravanje*, razgovor za okruglim stolom kritike o predstavi *Čaruga*, *Oslobodenje*, 24. 4. 1977.

D. Nikolić, *Šmira kao kvalitet*, *Dnevnik*, 24. 4. 1977.

S. Stanojević, *Vedrina, ali i razmišljanje*, *Borba*, 24. 4. 1977.

Predrag Mirković, *Redatelji u prvom planu i Čaruga – predstava kakvu želimo*, *Politika Ekspres*, 24. 4. 1977.

Jože Snoj, *Zavesa na Pozorju*, *Delo*, 25. 4. 1977.

Branko Đurica, *Taj razbojnik nije odrpanac, nosi šešir, sat i zlatni lanac*, *Ilustrovana Politika*, 26. 4. 1977.

France Vurnik, *Problematično in artistično gledališče*, *Dnevnik*, 26. 4. 1977., i *Večer*, 26. 4. 1977.

Milorad Vučelić, *O Čarugi, još jednom*, *Mladost*, 29. 4. 1977.

Sead Fetahagić, *Daleko od suvremenosti*, *Vjesnik u srijedu*, 30. 4. 1977.

Mirko Miloradović, *Kakvo pozorište imamo*, *Komunist*, 2. 5. 1977.

Dragan Klaić, *Kakvo pozorište hoćemo?*, *Književna reč*, 10. 5. 1977.

Petar Selem, *Pozorje bez obzorja?*, *Start*, 1. 6. 1977.

Vesna Burić, *Čaruga opet u Osijeku*, *Glas Slavonije*, 17. 9. 1977.

Fabijan Šovagović, *Čaruga postaje glavno lice*, *Vikend*, 21. 10. 1977.

Marko Kovačević, *Priča o nespretnom zlikovcu*, *Naši dani*, 4. 11. 1977.

Marijan Vogrinec, *Folklor, Čaruga i indijska kultura*, *Jedinstvo*, 7. 12. 1977.

1990.

Dubravka Vrgoč, *Čaruga sanja*, razgovor s Joškom Juvancićem, *Vjesnik*, 5. 2. 1990.

Dalibor Foretić, *Čar glume*, *Danas*, 6. 2. 1990.

Dubravka Vrgoč, *Stišani smijeh*, *Vjesnik*, 10. 2. 1990.

Branko Vukšić, *Čarugin slow-motion*, *Večernji list*, 11. 2. 1990.

Igor Mrduljaš, *Šeptlja iz legende*, *Okolo*, 22. 2. 1990.

2003.

Želimir Ciglar, *Kako je derano, nije ni krvavo*, *Večernji list*, 18. 1. 2003.

Hrvoje Ivanković, *Predstava sa šarmom, stilom i manama koje treba ublažiti*, *Jutarnji list*, 19. 1. 2003.

Dubravka Vrgoč, *'Čaruga' iz našeg susjedstva*, *Vjesnik*, 20. 1. 2003.

Tajana Gašparović, *Poznati razbojnik – kratkovidni šeptlja*, *Slobodna Dalmacija*, 20. 1. 2003.

Miroslava Jandrić, *Kako je slavonski harambaša postao junak*, *Vjesnik*, 24. 1. 2003.

Ivan Jindra, *Kazališni evergreeni*, Hrvatsko slovo, 24. 1. 2003.

Nataša Govedić, *Naočale za redatelja*, Novi list, 26. 1. 2003.

Bosiljka Brlečić, *Lupeški harambaša*, Fokus, 31. 1. 2003.

Vesna Škuflić, *Bio je običaj popušiti i ostaviti opušak na Čaruginom grobu*, razgovor s Ivanom Kušanom, Vjesnik, 26. 1. 2003.

Rade Dragojević, *Pučki igrokaz s pucanjem i pjevanjem*, Zadarski list, 23. 1. 2003.

Vojmil Žic, *Kad zločinac postane 'pozitivac'*, Glas koncila, 2. 2. 2003.

PREMIJERE

RAZGOVOR

PORTRET

FESTIVALI

MEDUJ

VOX

HISTRIONIS

MEĐUNARODNA

SCENA

AKTUALNOSTI

TEORIJA

FOAJE

MI U SVJETU

NOVE KNJIGE

DRAMA

¹ Branko Mićunović, *Predstava za svaku publiku*, Politika, 11. 4. 1977.

² Zvonimir Mrkonjić, *Preobrazba farse: u Ogledalo mahništosti*, Zagreb, 1985.

³ Ivan Kušan, *Čaruga i njegov pisac*, Programska knjižica SK Jazavac

⁴ Programska knjižica, Teatar u gostima, 1976.

⁵ Radovan Marčić, *Riječ redatelja*, Programska knjižica HNK-a Osijek, 1988.

⁶ Sanja Nikčević, *Kolo oko Čaruge – raspjevani pučki igrokaz s pucanjem*, Programska knjižica, GK Komedijska, 2003.

⁷ Igor Mrduljaš, *Džepna povijest Teatra u gostima*, 15 dana, 3/1986.

⁸ Dalibor Foretić, *Čaruga od Fevershama*, Vjesnik, 27. 10. 1976.

⁹ Dalibor Foretić, *Pljesak 'Čarugi'*, Vjesnik, 24. 4. 1997.

¹⁰ Fabijan Šovagović, *Čaruga postaje glavno lice*, Vikend, 21. 10. 1977.

¹¹ Vesna Burić, *Čaruga opet u Osijeku*, Glas Slavonije, 17. 9. 1977.

¹² Nasko Frndić, *Komedija s predumišljajem*, Borba, 27. 10. 1976.

¹³ Dalibor Foretić, *Čaruga od Fevershama*, Vjesnik, 27. 10. 1976.

¹⁴ Josip Pavičić, *Parodija o Čarugi*, Politika, 5. 11. 1976.

¹⁵ Igor Mandić, *Malo morgen*, Vjesnik 3. 11. 1976.

¹⁶ Ivo Hergešić, *Čaruga pun pogodak*, Studio 13. – 16.

¹⁷ 11. 1977., objavljeno u *Zapisi o teatru*, Zagreb, 1985.

¹⁷ Igor Mrduljaš, *Kancelistički šarm jednog lupeža*, Prolog 29-30/1976.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Vesna Burić, *Čaruga u Osijeku*, Glas Slavonije, 8. 4. 1977.

²⁰ Mirko Miloradović, *Kakvo pozorište imamo*, Komunist, 2. 5. 1977.

²¹ S. Stanojević, *Vedrina, ali i razmišljanje*, Borba, 24. 4. 1977.

²² Predrag Mirković, *Redatelji u prvom planu i Čaruga – predstava kakvu želimo*, Politika Ekspres, 24. 4. 1977.

²³ Sead Fetahagić, *Glumačko nadigravanje*, razgovor za okruglim stolom kritike o predstavi *Čaruga*, Oslobođenje, 24. 4. 1977.

²⁴ D. Nikolić, *Šmira kao kvalitet*, Dnevnik, 24. 4. 1977.

²⁵ Dragan Klaić, *Kakvo pozorište hoćemo?*, Književna reč, 10. 5. 1977.

²⁶ Sead Fetahagić, *Zabavno, samo to*, Oslobođenje, 24. 4. 1977.

²⁷ Sead Fetahagić, *Daleko od suvremenosti*, Vjesnik u srijedu, 30. 4. 1977.

²⁸ France Vurnik, *Problematično in artistično gledališče*, Dnevnik, 26. 4. 1977., i Večer, 26. 4. 1977.

²⁹ Jože Snoj, *Zavesa na Pozorju*, Delo, 25. 4. 1977.

³⁰ Anatolij Kudrjavcev, *Našminkana malokrvnost*, Slobodna Dalmacija 8. 3. 1977.

³¹ Dubravka Vrgoč, *Stišani smijeh*, Vjesnik, 10. 2. 1990.

³² Igor Mrduljaš, *Šeptlja iz legende*, Oko, 22. 2. 1990.

³³ Dubravka Vrgoč, *Stišani smijeh*, Vjesnik, 10. 2. 1990.

³⁴ Branko Vukšić, *Čarugin slow-motion*, Večernji list, 11. 2. 1990.

³⁵ Dubravka Vrgoč, *Stišani smijeh*, Vjesnik, 10. 2. 1990.

³⁶ Branko Vukšić, *Čarugin slow-motion*, Večernji list, 11. 2. 1990.

³⁷ Dalibor Foretić, *Čar glume*, Danas, 6. 2. 1990.

³⁸ Bosiljka Brlečić, *Lupeški harambaša*, Fokus, 31. 1. 2003.

³⁹ Vojmil Žic, *Kad zločinac postane 'pozitivac'*, Glas koncila, 2. 2. 2003.

⁴⁰ Rade Dragojević, *Pučki igrokaz s pucanjem i pjevanjem*, Zadarski list, 23. 1. 2003.

⁴¹ Želimir Ciglar, *Kako je derano, nije ni krvavo*, Večernji list, 18. 1. 2003.

⁴² Ibid.

⁴³ Tatjana Gašparović, *Poznati razbojnik – kratkovidni šeptlja*, Slobodna Dalmacija, 20. 1. 2003.

⁴⁴ Dubravka Vrgoč, *'Čaruga' iz našeg susjedstva*, Vjesnik, 20. 1. 2003.

⁴⁵ Hrvoje Ivanković, *Predstava sa šarmom, stilom i manama koje treba ublažiti*, Jutarnji list, 19. 1. 2003.

⁴⁶ Ivan Jindra, *Kazališni evergreeni*, Hrvatsko slovo, 24. 1. 2003.

⁴⁷ Nataša Govedić, *Naočale za redatelja*, Novi list, 26. 1. 2003.

- 48 Igor Mrduljaš, *Kancelistički šarm jednog lupeža*, Prolog, 29-30/1976.
- 49 Branko Đurica, *Taj razbojnik nije odrpanac, nosi šešir, sat i zlatni lanac*, Ilustrovana Politika, 26. 4. 1977.
- 50 Petar Selem, *Pozorje bez obzorja?*, Start, 1. 6. 1977.
- 51 Dragan Klaić, *Kakvo pozorište hoćemo?*, Književna reč, 10. 5. 1977.
- 52 Dubravka Vrgoč, *Čaruga sanja*, razgovor s Joškom Juvančićem, Vjesnik, 5. 2. 1990.
- 53 Dubravka Vrgoč, *Stišani smijeh*, Vjesnik, 10. 2. 1990.
- 54 Branko Vukšić, *Čarugin slow-motion*, Večernji list, 11. 2. 1990.
- 55 Igor Mrduljaš, *Šeptlja iz legende*, Oko, 22. 2. 1990.
- 56 Sanja Nikčević, *Kolo oko Čaruge – raspjevani pučki igrokaz s pucanjem*, Programska knjižica, GK Komedija, 2003.
- 57 Dubravka Vrgoč, *'Čaruga' iz našeg susjedstva*, Vjesnik, 20. 1. 2003.
- 58 Želimir Ciglar, *Kako je derano, nije ni krvavo*, Večernji list, 18. 1. 2003.
- 59 Hrvoje Ivanković, *Predstava sa šarmom, stilom i mana ma koje treba ublažiti*, Jutarnji list, 19. 1. 2003.
- 60 Tajana Gašparović, *Poznati razbojnik – kratkovidni šeptlja*, Slobodna Dalmacija, 20. 1. 2003.
- 61 Bosiljka Brlečić, *Lupeški harambaša*, Fokus, 31. 1. 2003.
- 62 Vojmil Žic, *Kad zločinac postane 'pozitivac'*, Glas koncila, 2. 2. 2003.
- 63 Rade Draškojević, *Pučki igrokaz s pucanjem i pjevanjem*, Zadarski list, 23. 1. 2003.
- 64 Branko Hećimović, *Geneza i značenje Šoljanovih dramskih metafora i parabola i Kušanovih scenskih igara i satira*, u Branko Hećimović, *Pod Krležinim kišobranom*, Zagreb, 1997.
- 65 Sanja Nikčević, *Differences Between America and European Theatre Criticism*, u *Theatre Criticism Today*, Zagreb, 2001.
- 66 Milorad Vučelić, *O Čarugi, još jednom*, Mladost, 29. 4. 1977.
- 67 Marko Kovačević, *Priča o nespretnom zlikovcu*, Naši dani, 4. 11. 1977.
- 68 Igor Mrduljaš, *Riječ koja se čuje*, u Ivan Kušan, *Svrha od slobode*, Zagreb, 1995.

